

14. Освітлення вулиць // Червоний стяг. – 1927. – 28 травня. – С. 4.
15. Отсутствие воды в городе // Красное знамя. – 1922. – 30 декабря. – С. 4.
16. Про воду // Більшовик. – 1934. – 30 грудня. – С. 4.
17. Регистрация абонентов электрической станции // Красное знамя. – 1920. – 19 сентября. – С. 4.
18. Реконструкція водопроводу // Більшовик. – 1939. – 16 січня. – С. 4.
19. Роботи на водогоні // Більшовик. – 1933. – 25 березня. – С. 4.
20. Рух автомобілів переноситься // Червоний стяг. – 1924. – 3 липня. – С. 4.
21. Сто вісімдесят електричних ламп на вулицях // Червоний стяг. – 1928. – 5 серпня. – С. 4.
22. Чому нам потрібна нова електростанція? // Червоний стяг. – 1924. – 6 травня. – С. 2.
23. Яцура Т.М., Єдомаха І.І. Чернігів: Короткий історичний нарис. – К., 1958.

С.П.Білецька, П.М.Чернега

Голодомор 1932–1933 рр. в Україні як прояв антиукраїнської політики радянської влади

Однією з проблем історії, що потребує переосмислення, правдивого, позбавленого догматичних стереотипів висвітлення, є політика радянського тоталітарного режиму, методи та наслідки її здійснення в Україні в 1920–1930-х роках в одному з головних хлібовиробничих регіонів колишнього СРСР.

На 75-у році після трагічних подій 1932–1933 рр. проблема Голодомору постала в різних аспектах: тема трагедії українського народу розглядається як у світовому контексті, так і є основою загальноукраїнських суспільних дискусій – це визнання чи невизнання Голодомору актом геноциду українського народу.

Голодомор 1932–1933 років як явище геноциду народу підпадає під означення геноциду, поданого в Конвенції ООН від 9 грудня 1948 р. "Про попередження злочину геноциду і покарання за нього". У Статті 2 цієї конвенції сформульоване визначення геноциду "як будь-якого з діянь, які вчиняються з наміром знищити повністю або частково яку-небудь національну, етнічну, расову чи релігійну групу, а саме: вбивство членів групи; заподіяння серйозних тілесних ушкоджень чи розумового розладу членам групи; умисне створення для якої-небудь групи таких життєвих умов, які розраховані на повне або часткове фізичне знищення її; заходи,

розраховані на недопущення дітонароджування в середовищі групи; насильницька передача дітей з однієї групи до іншої". Голодомор 1932–1933 років відповідає ознакам геноциду згідно з цією статтею, передусім з її третім пунктом.

Позиція президента нашої держави В.А.Ющенко щодо визнання Голодомору актом Геноциду українського народу більш ніж критична: "Можна не знати історію, але ти зобов'язаний в морально-етичному аспекті поважати кожну жертву Голодомору, незважаючи на етнічне походження", – сказав він.

Президент вважає, що українці повинні наслідувати приклад євреїв Ізраїлю, які надзвичайно поважають пам'ять жертв Голокосту. "Я думаю, що це хороший приклад, як повинні думати українці. Горе, яке торкнулося цієї землі... Незалежно від того, хто ти етнічно тут був, – це торкнулося твого батька, твого діда", – зазначив він, додавши, що "зло повинно називатися злом, а нічим іншим, і за його невизнання чоловік повинен нести покарання".

6 листопада 2008 р. В.А.Ющенко повідомив, що в Секретаріаті Президента підготовлено законопроект про встановлення кримінальної і адміністративної відповідальності за заперечення Голодомору і Голокосту. Президент переконаний, що закон про Голодомор 1932–1933 років повинен містити статтю про адміністративну і кримінальну відповідальність.

Незважаючи на сучасні трактування і відображення в історичній літературі низки важливих аспектів з цього приводу, загалом сутність політики більшовицько-радянського режиму в Україні у 1920–1930-х роках досліджено недостатньо. Для змісту досліджень науковців радянського періоду характерними були догматизм, захоплення цитатно-ілюстративним методом викладення матеріалу, надмірне вихваляння колгоспно-радгоспної системи. Ніякої згадки про негативні соціально-економічні наслідки колективізації, передусім Голодомор 1932–1933 рр. в Україні у ній, як правило, не було. Ця штучно організована сталінським керівництвом трагедія, що забрала мільйони людських життів, називалася не інакше як "тимчасові продовольчі труднощі" [1].

Сучасна історіографія причин та наслідків Голодомору в Україні налічує тисячі науково-документальних, історико-теоретичних й публіцистичних праць. Її формування припадає на початок 1990-х рр., хоча перші розвідки почали з'являтися 1989 р. Історики виявили матеріали "репресованого перепису" 1937 р., відтак розкрили справжню глибину соціогуманітарної катастрофи українського суспільства у ХХ ст. Характерною ознакою історіографічного процесу стало подолання марксистської мето-

дології та ідеологічних обмежень, залучення іноземних дослідників, здійснення спільних наукових проектів, проведення наукових конференцій, написання колективних монографій тощо. Це сприяло з'ясуванню низки суперечливих питань, але й засвідчило факт існування різних концепцій, тлумачень подій і явищ, політичних оцінок та ідейних міркувань [2].

Зарубіжна історіографія вирізняється пошквалюванням наукового інтересу до проблем Голодомору в Україні. Активність виявляють дослідники з Німеччини, Італії, Австралії, Швеції, Англії, Нідерландів, праці яких написані на архівних документах і матеріалах. Фактологічний рівень достатньо високий, особливо це стосується праць С.Уткрофта, А.Ґраціозі, Ш.Мерля, які, крім аналізу наукової літератури, спираються на оригінальні джерела. Вони мають багато спільного, але й чимало відмінного. Для американських дослідників Р.Конквеста, Дж.Мейса [3], праці яких уперше з'явилися англійською мовою на Заході, а наприкінці 1980-х – початку 1990-х рр. вийшли німецькою, російською та українською мовами, основними причинами голоду були індустріалізація, колективізація, політика розкуркулення, хлібозаготівлі, репресії. Їхні праці справили помітний вплив на європейську історико-політологічну науку, а також активізували наукові дослідження в Україні й Росії. Джеймс Мейс присвятив цій темі чверть століття і вперше на конференції в Тель-Авіві у 1982 р. заговорив про Голодомор в Україні як геноцид українців, у своїх працях зосереджувався на кризі самотності, спричиненій, за його визначенням, постгеноцидним синдромом. Провал комунізму в таких державах, як Польща чи Чехія, призвів до поступової і наразі дуже успішної відбудови незалежності і реставрації того, що було втрачено в сенсі економічного, культурного розвитку. В Україні ситуація зовсім інша – за висловом Мейса: "нація в сенсі людської спільноти, яка має консенсус щодо власної історії, культурних цінностей, у певному розумінні залишилася просто національною меншиною у власній країні" [3]. До сьогодні український народ не має єдиного, цілісного прагнення до національного відродження, тут спостерігається розпорошеність у намірах та баченні країни – чи в союзі з Європою, чи з Росією. Голодомор спричинив зміну генетичного коду нації. Основні ознаки постгеноцидного суспільства, виокремлені Мейсом, полягають у таких чинниках: постійне відчуття психологічного тиску, комплекс меншовартості та відчуття страху; викривлена культура, її сурогатність, спекуляція на найвищих святих цінностях; фактична відсутність національної еліти, натомість гіпертрофоване поширення територіальної, представники якої володіють чіткими меркантильними та прагматичними цілями, у них відсутнє відчуття відповідальності перед державою, проте добре розвинена жага до влади та

нагромадження капіталу; проблеми мови – суржик і двомовність; часткова національна амнезія; суспільство із втраченою історією; економічна неврівноваженість; багатовекторність політики [3].

У монографії Р.Конквеста вперше розглянуто низку питань про "терор Сталіна супроти основної частини нації", "проти місцевого націоналізму", про персональну відповідальність Сталіна, Молотова, Кагановича, Постишева, про карну відповідальність комуністичного режиму в СРСР, про "антинаціоналістичну змову" й "штучний характер" голоду. Причини переплітаються з мотивами й, частково, з наслідками, які концептуально межують із політико-правовою оцінкою голоду. Дослідник виокремлює національний і соціальний аспекти, підкреслюючи той історичний факт, що селянство в Україні становило основу нації. Не маючи жодного сумніву стосовно базових причин творення голоду в українському селі, вчений фактично показує наявність суб'єктивного й умотивованого фактора в особі Сталіна та політичного керівництва ВКП(б). Національний аспект голоду, обґрунтований Р.Конквестом, викликав найактивніші рефлексії з боку німецьких та російських істориків. Так, відомий німецький дослідник соціально-економічних відносин в аграрному секторі СРСР 1920-х рр. Ш.Мерль, котрий уважав колективізацію однією з причин голоду, висловив у полеміці з Р.Конквестом сумнів стосовно антиукраїнського спрямування голоду [4].

В українській історичній науці першим масштабно й неупереджено став досліджувати Голодомор 1932–1933 рр. С.Кульчицький [5]. Протягом 1989–2001 рр. з'являються десятки публікацій відомого українського вченого, у яких дано характеристику передумов голоду, самого голоду та жаклих наслідків його для України. С.Кульчицький робить висновок про те, що не треба робити наголос на етнічній складовій Голодомору, бо тим самим ми перекладаємо провину з купки кремлівських покидьків на Росію і російський народ [6], тим самим висуваючи ще одну точку зору на огляд широкого загалу. Українські вчені з'ясовують причини, виявляють винуватців та дають оцінку жакливій трагедії в історії українського народу, організатором якої був сталінський режим. Проте однозначної оцінки кількості жертв голодомору немає. У різних авторів вона коливається від 3,5 до 9 млн. чоловік, що свідчить про складність досліджуваної проблеми.

Сучасна історія України, як це й було в минулому, знову і знову отримує своє трактування у науковій історичній думці "старшого брата". "Голодомор – це концепція державного управління", – такої думки особливо твердо притримується, дослідник з Інституту російської історії РАН А.Марчуков. У статті "Голодомор в идеологической системе

українства" він заявляє, що Голодомор та всі наукові дослідження, свідчення очевидців – це всього-на-всього "особисті трактування усіх значних подій". 10 мільйонів загиблих – це малозначна подія? Тоді як оцінити, що завдяки тій "незначній" події української історії – українська спільнота "хворіє" і не спроможна побудувати громадянське суспільство, та й та сама представницька демократія – лише в періоді становлення. Суспільство опинилося у полоні страху перед пам'яттю загиблих, перед рідною мовою, перед своєю землею! Страх – це те, що радянська система залишила у спадок у головах людей, як і нехтування свободою, здатність витерпіти все, аби вижити. Аналізуючи публікацію А.Марчукова, можна виокремити ще одну версію, що Голодомор – це не трагічний факт української історії, це всього-на-всього пропаганда, це політична концепція, яку нам нав'язують для впливу на масову свідомість.

Важливе місце серед тих, хто розпочинав вивчати голод 1932–1933 рр., посідають імена В.Марочко, Ю.Шаповала, В.Сергійчука [7]. За аналізом широкого кола різноманітних джерел вони приходять до висновку, що головною причиною Голодомору-геноциду була політична доктрина будівництва соціалізму, а не економічна необхідність, як це трактувалося в радянській історіографії. Зумисна репресивна політика Кремля була спрямована на винищення українського етнічного ядра – селянства, бо ж відомо, що за переписом 1926 року лише 10,4 відсотки українців проживали у містах, решта ж – у селі [8].

Пробуджена національною революцією 1917–1921 рр. Україна швидко відроджувалася, маючи при цьому значні людські та економічні ресурси. Протягом 20–30-х років українські комуністи часто йшли врозріз волі Москви у багатьох організаційних та політичних питаннях, навіть у таких, як формування ЦК КП(б)У. Політика українізації, відомим ідеологом якої був М.Скрипник, уже наприкінці 20-х років вийшла далеко за ті межі, які їй було встановлено ЦК РКП(б). Зростання української національної свідомості до того часу набула загрозливих, не тільки для московського центру, а і для місцевих більшовиків, масштабів, розквітла національна інтелігенція. Україна намагалася проводити самостійну політику, наповнювалася її вагомість у загальносоюзних процесах, причому сталося це завдяки зростанню національної свідомості українців, а не їхньому злиттю з росіянами. Селянство – як опора всієї України – забезпечувало можливість національній самосвідомості розквітати й далі. І саме з цих причин, вважають названі автори, було влаштовано терор голодом, щоб знищити саму українську національну ідею, підірвавши її соціальну базу, деморалізувати інтелігенцію і зробити з селян, що вижили після голоду,

покірних кріпаків державно-колгоспного виробництва. Оскільки політичну владу було зосереджено у Москві, це вирішило долю українців. Тому голод 1932–1933 рр. став відповіддю комуністичної московської влади на український культурно-політичний розвиток у межах СРСР.

Здійснення масштабної жорстокої акції знищення людей планувалося у Москві за чіткою схемою. По-перше, активізація в Україні у 1930 р. так званого "розкуркулення", що означало руйнування заможних селянських господарств. У них забирали все: зерно, овочі, житло, одяг, знаряддя праці, худобу, а самих з родиною, дітьми вивозили до Сибіру або ж просто у поле, по дорозі на схід, посеред зими. Вже на середину 1930 р. розкуркулено було понад 90 тис. господарств найкращих українських хліборобів. Як стверджує С.Кокін, аналізуючи доповідну записку заступника голови ДПУ УСРР К.Карлсона від 19 березня 1930 р., зазначалося, що з 1 лютого по 15 березня 1930 р. на селі було ліквідовано 36 "контрреволюційних організацій", 256 "контрреволюційних і терористичних груп", заарештовано 25 тис. осіб, з них 655 – розстріляно, 3673 – відправлено до концтаборів, 5580 – адміністративно заслано; загалом на 17 березня, було вислано з України 17 602 куркульські родини, або 88 656 осіб [9]. У 1931 році продовжувалося знищення українців шляхом репресій, розстрілів, усіх, хто гіпотетично міг би чинити супротив насильству радянської влади.

Москва добре пам'ятала прагнення українців до створення Соборної незалежної України у 1920-х роках. Тому ще з 1929 р. арештам було піддано партійних діячів, письменників, учених, учителів, господарників. Органи ДПУ ретельно вишукували у містечках і селах "контрреволюціонерів", людей "чужих поглядів", колишніх петлюрівців, махновців або співчуваючих їм та й просто "неблагонадійних українців", часто зовсім не причетних до політики. Сталінський режим у відповідь на нарікання партійних організацій про непомірні плани хлібозаготівель у 1931–1932 рр. знову посилив покарання багатьох, хто висловлював незгоду з політикою Москви. "На 1 січня 1932 року у 146 районах УРСР (всього на той час існувало 484 райони) за обвинуваченням у зриві хлібозаготівель було розпущено 250, відсторонено від роботи 355 і віддано до суду 345 складів правлінь колгоспів. У 1931 році і в першій половині 1932 року в Україні було замінено 80% секретарів райкомів партії" [10]. На заміну їм в Україну прибували "керувати" більшовики з Росії. Варто було комусь сказати, що плани хлібозаготівель непосильні, що колгоспники вже у 1931 р. ходили пухлі від голоду на роботу і вони не можуть залишати їх на голодну

смерть, як його тут же арештовували. Як правило, ніхто з них не повернувся додому.

З політичних мотивів керівництво Радянського Союзу всіляко заперечувало голод в Україні, і тому про допомогу ззовні не могло бути й мови. Наприклад, реальну допомогу голодуючим українцям пропонували не лише інші держави, а й організації Західної України, такі як "Просвіта", ОУН, "Союз українок" та інші. Але зібране серед населення Західної України продовольство передати до Радянської України не вдалося, оскільки керівництво Радянського консульства МЗС СРСР у Львові запевняло, що голоду в Україні немає. Це є неспростовним підтвердженням керованого характеру Голодомору.

Перебуваючи в Харкові 17 і 18 листопада 1932 р., голова РНК СРСР В.Молотов відпрацьовував, згідно з одержаними від Сталіна інструкціями, тексти двох постанов – ЦК КП(б)У від 18 листопада і РНК УСРР від 20 листопада, що мали однакову назву – "Про заходи до посилення хлібозаготівель". У постановах містилися пункти про натуральне штрафування боржників по хлібозаготівлях м'ясом і картоплею, що стягувалися примусово із застосуванням сили [11].

У звіті Сталіну від 8 грудня перший секретар ЦК КП(б)У С.Косіор вказав, що у хлібозаготівлях "найбільший результат дає застосування натурального штрафування". На засіданні політбюро ЦК КП(б)У 20 грудня за участю підручних Сталіна Л.Кагановича і П.Постишева голова уряду В.Чубар засвідчив, що недоліком хлібозаготівель є ігнорування натуральних штрафів як стимулюючого засобу. Такою була реальна ситуація з натуральними штрафами на кінець 1932 р. [12]

1 січня 1933 р. Сталін надіслав селянам України телеграму, в якій попереджав: "Щодо колгоспників, колгоспів та одноосібників, які вперто продовжують приховувати розкрадений і прихований від обліку хліб, застосовуватимуться найсуворіші заходи покарання, передбачені постановою ЦВК і РНК СРСР від 7 серпня 1932 р." [13]. Це означало: по-перше, щодо боржників по хлібозаготівлях, у яких виявили хліб, будуть застосовувати найбільш суворі санкції ("закон про п'ять колосків" передбачав розстріл або десятирічне ув'язнення з конфіскацією всього майна), по-друге, проведення подвірних обшуків і пограбування не лише зерна, а й худоби, птиці, овочів, фруктів, солінь тощо. Сотні свідків голоду в один голос стверджують, що у січні і в першій половині лютого на території України у селян забирали все продовольство, прирікаючи їх на голодну смерть.

Підсумовуючи, можна сказати, що більшовики розглядали продовольчу політику як вагомий і чи не найголовніший чинник розбудови соціалізму. Для правлячого режиму боротьба за хліб була одночасно боротьбою за соціалізм. Під час хлібозаготівельних кампаній партійно-радянські органи прагнули не лише вилучити хліб у сільських товаровиробників, але й поглибити соціальне розшарування селянства, що забезпечувалося здійсненням на практиці класового принципу продовольчої політики.

Причини трагедії українського народу кореняться не тільки в антиселянській, а й в антиукраїнській спрямованості сталінської політики. Більшовицько-радянська продовольча політика 1920–1930-х років була складовою частиною політики центрального уряду, Сталіна щодо України. Здійснення в Україні антинародної, злочинної за своєю суттю, продовольчої політики – наслідок колоніальної залежності республіки від Москви. Державно-правова залежність України зумовила відсутність економічної самостійності, що негативно позначилося на розвитку її економіки, зокрема сільського господарства, забезпеченні населення продовольством.

Злочин проти українського народу і насамперед проти селянства став можливим і тому, що партійно-державне керівництво республіки займало нерішучу і безпринципну позицію у відстоюванні національних інтересів, діяло на угоду Москві і несе в зв'язку з цим повну відповідальність за скоєне.

Незважаючи на певну лібералізацію продовольчої політики періоду непу, вона за радянських часів завжди носила антиселянський характер.

Коли вмирають люди на війні – це закономірність, нехай гірка, та неминуча. Коли ж у мирний час люди вмирають тому, що не мають що їсти, бо так комусь заманулося, – це злочин, якому ніколи й ніде не буде прощення. Голодомор 1932–1933 років в Україні – тяжкий злочин Сталіна, його кремлівського оточення та партійно-радянської верхівки республіки. Це була цілеспрямована акція проти українського народу як найбільш непокірного і волелюбного.

Українці повинні знайти в собі мужність визнати і переконати інших, що народ став жертвою страшного злочину, який ніколи не повинен повторитися. Ми маємо усвідомити, що сьгоднішнє населення України є нащадками тих, хто вижив у ті страшні часи. Ми не маємо права забути та зобов'язані пам'ятати і шанувати жертв Голодомору 1932–1933 рр., бо нас, українців, могло бути набагато більше...

Література

1. История социалистической экономики в СССР. – М., 1976; Ленін В.І. Повне зібрання творів; Рубач М.А. Класове розшарування селянства України напередодні пролетарської соціалістичної революції // Наукові записки Інституту історії і археології АН УРСР, 1943; История Украинской ССР. – К., 1984. КПРС в резолюціях. – К., 1980; Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. – К., 1976.
2. Макаренко О. Шанс совісті: [Розповідь про голод 1933 року на Полтавщині] // Комсомолец Полтавщини. – 1989. – 18 берез.; Мертвих ховають уночі...: Голодомор–33: Лист Софії Короленко до Н.К.Крупської: [Про події на Полтавщині] // Молода громада. – 1992. – 21, 28 берез.; Михайловський В. Очима свідка: Родом з голодомору: [Про події в Полтаві] // Колос. – 1993. – 26 черв.
3. Конквест Р. Жнива скорботи: Радянська колективізація і голодомор. – К., 1993; Конквест Роберт. Роздуми над сплюндрованим сторіччям / Переклад з англ. О.Мокровольського. – К.: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2003; Conquest Robert The Harvest of Sorrow. Soviet Collectivization and the Terror Famine. – New York; Oxford: Oxford University Press, 1986.; Мейс Дж. Політичні причини голодомору в Україні (1932–1933 рр.) // Український історичний журнал. – 1995. – №1; Листи з Харкова. Голод в Україні та на Північному Кавказі в повідомленнях італійських дипломатів. 1932–1933 роки / Упорядник Андреа Граціозі. – Харків, 2007.
4. Merl St. War die Kollektivierung der Landwirtschaft in der Sowjetunion wirklich notwendig? // Osteuropa. – 1984. – №5. – S. 329–344.
5. Кульчицький С. Ціна "великого перелому". – К., 1991; Кульчицький С. Причини голоду 1933 року в Україні (по сторінках однієї забутої книги) // Історія України. – 2003. – №42; Кульчицький С. Чи був Голодомор 1933 року геноцидом? // День. – 2006. – 27 вересня (№163); Кульчицький С.В. Криза колгоспного ладу // Український історичний журнал. – 2003. – №5; Кульчицький С. Чому Сталін нас нищив: голодомор // День. – 2005. – 3 листопада (№202).
6. Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: Зб. статей на пошану професора П.П.Гудзенка / Відп. ред. В.М.Данеленко. – К.: Інститут історії України НАН України, 2007. – Вип. 12. – С. 88.
7. Шаповал Ю. Пролог трагедії голодомору. III конференція КП(б)У // Історія України. – 2002. – №43; Шаповал Ю., Пристойно В., Золотарьов В. ЧК–ГПУ–НКВД в Україні: особи, факти, документи. – Київ, 1997; Марочко В.І. Голод на Україні (1931–1933 рр.): причини та наслідки // Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки. – К., 1991. – Вип. 1; Марочко В.І. Концептуальні підвалини західноєвропейської та російської історіографії голодомору 1932–1933 рр. в Україні // Український історичний журнал. – 2003. – №5; Марочко В.І. Сучасна зарубіжна історіографія голоду 1932–1933 рр. в Україні: нова чи стара інтерпретація? // Український історичний журнал. – 2006. – Травень–червень (№3); Веселова О., Марочко В., Мовчан О. Голодомори в Україні 1921–1923. 1932–1933. 1946–1947. Злочини проти народу. – Київ, 2000; Український хліб

на експорт: 1932–1933 / Упорядн.: В.Сергійчук; Редкол.: Г.Боряк, Р.Круцик, Ю.Куляс, В.Лозицький, Н.Маковська, В.Сергійчук, Б.Федорак, І.Юхновський. – К.: ПП Сергійчук М.І., 2006. – 432 с.

8. Наулко В. Хто і відколи живе в Україні. – К., 1998. – С. 53.

9. Кокін С. Голодомор в Україні і ДПУ // Розсекречена пам'ять. – С. 72.

10. Командири великого голоду. Поїздки В.Молотова і Л.Кагановича в Україну та на Північний Кавказ 1932–1933 рр. // За ред. В.Васильєва, Ю.Шаповала. – К., 2001. – С. 160.

11. Колективізація і голод на Україні 1929–1933. – К., 1992. – С. 549; Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К., 1990. – С. 250–251.

12. Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – С. 284, 286; Командири великого голоду. – К., 2002. – С. 317.

13. Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – С. 308.

Ю.В.Кузьменко

Номенклатура – привілейований клас українського радянського суспільства (друга половина 80-х – початок 90-х рр. ХХ ст.)

У назві країни, яка у післявоєнний період стала супердержавою та об'єднала навколо себе народи Східної та Центральної Європи в єдиний табір, одним з ключових слів є прикметник "соціалістичний". Жовтнева революція, що заклала ґрунт для створення Союзу Радянських Соціалістичних Республік, теж характеризувалася як "соціалістична", адже вона здійснювалася в ім'я знищення класової нерівності і побудови соціалізму як першої фази комунізму. Проте ідея безкласового суспільства так і залишилася лише на папері. М.Джилас у своїй книзі "Новий клас", яка була опублікована в США у 1957 році, аргументовано доводив, що ця революція призвела до панування виключно одного класу. Цей клас – політична бюрократія, яка не лише має у собі усі риси попередніх класів, а й відрізняється певною самобутністю, новизною. Свою могутність, привілеї, ідеологію, звички новий клас черпає з особливої форми власності. Це колективна власність, перш за все – державна, тобто та, якою він керує і яку розподіляє "від імені" нації та суспільства. Отже, влада безпосередньо конвертується у власність і забезпечує владній верхівці різноманітні блага [4].

У "Большой Советской Энциклопедии" 1976 року видання в статті про соціалізм вказано: "Рівність при соціалізмі означає знищення експлуата-